

NOVAC U SAMOUPRAVNOM SOCIJALISTIČKOM DRUŠTVU

Duboke revolucionarne promene inauguirisane Ustavom, znače da lju i odlučnu transformaciju našeg društva na osnovama razvoja samoupravnih socijalističkih odnosa proizvodnje. Suština tih promena čini »društveno-ekonomski položaj radnog čoveka koji mu obezbeđuje da, radeći sredstvima u društvenoj svojini... odlučuje...« neposredno i ravноправно с другим ljudima u udruženom radu о свим poslovima društvene reprodukcije... »pravo да se koristi rezultatima svoga tekućeg i minulog rada« (Ustav SFRJ, Osnovna načela II, stav 2.). Tako revolucionarni preobražaj našeg društva zahteva i izmenu društveno-ekonomskе suštine svih društvenih odnosa, a sa njima i izmenu osnovnih kategorija koji te odnose izražavaju.

Značajno mesto u tom preobražaju čini izmena društveno-ekonomskе sadržine i karaktera robno-novčanih odnosa i njihovo dovođenje u sklad sa samoupravnim razvojem našeg društva.

Roba i novac javili su se na određenom stupnju razvitka proizvodnih snaga i podele rada u društву. Oni su kao istorijske i društvene kategorije menjali svoju sadržinu u zavisnosti od vremena i odnosa koje su izražavali i u čijim su okvirima postojali i funkcionali. Ova opšta zakonitost važi i za robu i novac u samoupravnom socijalističkom društvu.

Klasici marksizma su pretpostavljali da u izgrađenom socijalističkom društvu neće biti robe, pa samim tim ni novca, kao osnovnog atributa robne privrede. Oni su smatrali da će rad dobiti toliko neposredan društveni karakter, da će se meriti neposredno vremenskim jedinicama, a ne posredstvom »treće vrednosti«. Svakako bi dobio od društva priznanicu za dati rad društву, a ona bi služila pojedincu za njegovo učešće u podeli društvenog proizvoda namenjenog ličnoj potrošnji.¹⁾

¹⁾ »Naposletku, predstavimo sebi, promene radi, zajednicu, slobodnih ljudi koji rade društvenim sredstvima za proizvodnju i svoje mnogobrojne individualne radne snage svesno troše kao jednu društvenoradnu snagu. Sve odredbe Robinsonova rada ovde se ponavlaju, samo što su društvene umesto individualne. Svi proizvodi Robinsonovi bili su isključivo njegov lični proizvod, pa zato i neposredno upotrebljni predmeti za njega. Ukupan proizvod zajednice društven je proizvod. Jedan deo toga proizvoda služi opet kao sredstvo za proizvodnju. On ostaje društven. Ali drugi deo troše članovi zajednice kao sredstva za život. Toga radi on se mora razdeliti među njima. Način ove raspodele menjaće se prema posebnoj vrsti samog organizma društvene proizvodnje i prema odgovarajućoj visini istorijskog razvitiča proizvođača. Samo radi paralele s robnom proizvodnjom uzećemo da je udeo svakog proizvođača u sredstvima za život određen njegovim radnim vremenom. Tako bi radno vreme igralo dvojaku ulogu.

Ali Marks je smatrao da je iluzija govoriti o »radnom novcu« i uopšte ukidanju novca u uslovima postojanja robne proizvodnje. Marks je podvrgao oštrog kritici razrađenu teoriju Johna Gray-a o »radnom novcu«²⁾ kao i Owenov »radni novac«:

»Pitati zbog čega novac neposredno ne predstavlja vreme, tako da, npr., neka papirna novčanica predstavlja x časova rada, znači prosto pitati zašto se na osnovici robne proizvodnje proizvodi rada moraju predstavljati kao robe; jer predstavljanje robe uključuje i njeno podvajanje u robu i novčanu robu. Ili, zašja se privatni rad ne može tretirati kao neposredno društveni rad, kao njegova suprotnost.«³⁾

Razrađujući dalje ovu Marksovou misao Engels je istakao, da je preduslov ukidanja robno-novčanih odnosa neposredno podruštvljavanje rada. Ukipanje privatne svojine nad sredstvima za proizvodnju je osnovna prepostavka, da rad dobije neposredno društveni karakter, ali prepostavka koja je samo preduslov. Potrebno je, da društvo primenjuje sredstva za proizvodnju kao neposredno društvena:

»Čim društvo prisvoji sredstva za proizvodnju i **primenjuje za proizvodnju kao neposredno socijalizirana**, (podvukao J. P.) — svačiji rad, ma koliko bio različit njegov specifično koristan karakter, postaje unapred i direktno društveni rad.«⁴⁾

Za ukipanje robno-novčanih odnosa potrebno je ne samo ukipanje privatne svojine nad sredstvima za proizvodnju — već i podruštvljavanje rada. A to potpuno podruštvljavanje rada — uvođenje neposrednog društvenog karaktera, uslovljeno je na društveni način utvrđenom planskom raspodelom rada na pojedine privredne oblasti i grane. Tek u takvim uslovima moguće je ukipanje kategorije vrednosti i potrebe da se ona izražava »u nekom trećem proizvodu, a ne u njihovoј prirodnoj, adekvatnoj, apsolutnoj meri, u **radnom vremenu**.«⁵⁾

Razvoj proizvodnih snaga uticao je da one dobijaju sve više društveni karakter — da zahtevaju kombinovanu masu živog rada i da se privreda sve više ispoljava kao integrisana celina. Socijalističke revolucije razrešile su protivurečnost kapitalizma između društvenog

---

Njegovo raspoređivanje po društvenom planu reguliše pravilnu srazmeru između različnih radova i različni potreba. S druge strane, radno vreme služi ujedno i kao mera za individualni udio proizvođača u zajedničkom radu, a otuda i onom delu zajedničkog proizvoda koji služi individualnoj potrošnji. Tu društveni odnosi ljudi prema njihovim radovima i prema proizvodima njihova rada ostaju sasvim jednostavnii, kako u proizvodnji tako i u raspodeli.«

K. Marks: Kapital I, K. Marks — F. Engels — dela, tom 21, »Prosveta« Beograd, 1970., str. 79/80.

²⁾ »Učenje o radnom vremenu kao neposrednoj jedinici mere novca prvi je sistematski razvio John Gray. Po njemu bi Nacionalna centralna banka preko svojih filijala predviđala radno vreme koje se utroši u proizvodnji raznih roba. U razmennu za robu proizvođač dobija zvaničnu pismenu potvrdu vrednosti, tj. priznanicu na toliko radnog vremena koliko sadrži njegova roba, i ove banknote od 1 radne nedelje, 1 radnog dana, 1 radnog časa, itd. istovremeno služe kao uputnica na ekvivalent u svim ostalim robama, koje su smestene u stovarištu banke.«

K. Marks: Prilog kritici političke ekonomije, »Kultura«, Beograd, 1956., str. 70/71.

³⁾ K. Marks: Kapital I, K. Marks — F. Engels — dela, tom 21, str. 93.

⁴⁾ F. Engels: Anti-Düring, »Naprijed«, str. 326.

⁵⁾ Isto, str. 127.

karaktera sredstava za proizvodnju i privatne svojine nad njima. One su dovele u sklad društveni karakter sredstava za proizvodnju sa oblikom svojine nad njima. Doduše sa različitim stepenom i oblikom podruštvljavanja. Uvođenjem društvene svojine nad sredstvima za proizvodnju stvoreni su uslovi za ukidanje eksploracije i brži razvoj snaga. Međutim, uvođenje društvene svojine još ne znači i potpuno podruštvljavanje rada, tj. da udruženi rad u društvenim razmerama planski iskorišćava društvena sredstva za proizvodnju i ovlada planskim raspoređivanjem i najekonomičnijim trošenjem ukupnog fonda živog rada. Dostignuti nivo proizvodnih snaga u socijalizmu još nije doveo do takvog podruštvljavanja proizvodnje i rada koje bi omogućilo da rad dobije neposredno društveni karakter, što je i osnovna pretpostavka za ukidanje robno-novčanih odnosa.

Međutim, i roba i novac u socijalizmu dobijaju novi društveno-ekonomski sadržaj i postaju izraz socijalističkih odnosa proizvodnje.

Taj novi društveno-ekonomski sadržaj posebno dolazi do izražaja u socijalističkom društvu u kome samoupravljanje čini osnovni produksionci odnos. Predmet ovog članka, upravo je, izmena duštveno-ekonomske uloge i sadržaja novca u samoupravnom društvu.

Ustav SFRJ izričito zahteva da se novac, i u celini novčano-kreditni sistem usklade sa samoupravnim produksionim odnosima i stave u funkciju proširene društvene reprodukcije zasnovane na tim osnovama.

»Novčani i kreditni sistem sastavni su deo odnosa u društvenoj reprodukciji zasnovanih na samoupravljanju radnika i celokupan dohodak ostvaren u tim odnosima neotuđiv je deo dohotka osnovnih organizacija udruženog rada.« (Ustav SFRJ, Osnovna načela III, stav 11).

Polazeći od tih načela menja se društveno-ekonomski sadržaj novca. Te promene ogledaju se u izmenjenoj ulozi novca, u karakteru pojedinih funkcija, u zahtevu da udruženi rad ovlada novčanim tokovima na svim nivoima, u potrebi novog načina regulisanja novčanog opticanja i obezbeđenju njegove stabilne kupovne moći, kao i prevaziđenju fetišizma novca i otuđenja koje on nosi sobom.

Svakako, da u jednom članku, ograničenog obima, nije moguće osvetliti sva navedena pitanja i probleme. Pa ipak, ako se neka od njih istaknu i makar delimično obrade, napor neće biti uzaludan. Ovo utoliko pre, što problematika novca u samoupravnom socijalističkom društvu ni sa teorijske, ni sa praktične strane nije dovoljno razrađena. Mnoge stranice knjige o novcu u samoupravnom socijalističkom društvu tek treba napisati.

I.

Novac je kao ekonomska kategorija izraz i sastavni deo određenih društvenih odnosa. Sa izmenom tih odnosa menja se i društvena sadržina novca. Sa smenom kapitalizma socijalizmom bitno se menja suština novca. Pre, svega, novac prestaje da bude oblik egzistencije kapitala. Kapital je društveni ondos koji se zasniva na privatnoj svojini nad sredstvima za proizvodnju i na eksploraciji radnika koji su ekonomski prinuđeni da prodaju radnu snagu kapitalisti i da

stvaraju višak vrednosti za kapitalistu. Socijalizam ukida privatnu svojinu nad sredstvima za proizvodnju i eksploataciju, a time i sve materijalno predmetne oblike egzistencije kapitala. Kapital prestaju da budu sredstva za proizvodnju, roba, radna snaga i novac, koji je doduše bio poslednji proizvod robnog prometa ali jedan od prvih oblika kapitala.⁶⁾

Ukidanje kapitalističkih i uvođenje socijalističkih odnosa proizvodnje, kao što je već rečeno, ne dovodi i do ukidanja robno-novčanih odnosa. Novac ostaje i u socijalizmu kao ekonomski kategorija sa izmenjenom sadržinom. Međutim, i taj novi društveno ekonomski sadržaj novca nije identičan za sve socijalističke zemlje. Razvoj socijalizma kao svetskog procesa doveo je do dva jasno diferencirana modela socijalističkog društva. Jedan model se zasniva na državnoj svojini nad sredstvima za proizvodnju i centralističkom planiranju i upravljanju, a drugi na neposrednoj društvenoj svojini udruženog rada nad sredstvima za proizvodnju i samoupravljanju neposrednih proizvođača. Udruženi rad postaje nosilac procesa društvene reprodukcije i dominantan faktor koji odlučuje o svim bitnim pitanjima proizvodnje, raspodele, razmene i potrošnje, kao i o svim pitanjima društva.

I pošto je novac sastavni deo određenih društvenih odnosa i njihov izraz, neosporno je, da novac ima različitu društveno-ekonomsku sadržinu u socijalističkom društvu zasnovanom na državnoj svojini nad sredstvima za proizvodnju i centralističkom upravljanju privredom i socijalističkom društvu zasnovanom na društvenoj svojini nad sredstvima za proizvodnju i samoupravljanju neposrednih proizvođača.

U socijalističkom društvu zasnovanom na državnoj svojini nad sredstvima za proizvodnju i centralističkom upravljanju privredom i društvenim poslovima uloga novca svodi se na sredstvo planiranja, obračuna, evidencije i kontrole.⁷⁾ On je istovremeno sintetički izraz rezultata poslovanja privrednih organizacija. Međutim, treba imati u vidu, da u uslovima centralističkog upravljanja privredom dolazi do zapostavljanja, smanjenje uloge, pa čak i negiranja kategorije vrednosti.⁸⁾ Iz tih razloga, čak i kada ima zlatnu podlogu, novac je sve manje u mogućnosti da na ekonomskoj osnovi, polazeći od kategorije vrednosti koju treba da izražava, igra značajniju funkciju u tokovima društvene reprodukcije, kao i da na toj osnovi realno izrazi vrednosne rezultate poslovanja privrednih organizacija. Novac je u prvom redu instrument države u regulisanju ekonomskog razvoja društva.⁹⁾

U samoupravnom socijalističkom društvu novac i novčani sistem su »sastavni deo odnosa u društvenoj reprodukciji zasnovanih na

⁶⁾ »Izuzmemio li materijalnu sadržinu robnog prometa, tj. razmenu različitih upotrebnih vrednosti, i pogledamo li jedino ekonomске oblike koje taj proces rađa, naći ćemo da je novac njegov poslednji proizvod. Ovaj poslednji oblik robnog prometa prvi je oblik u kome se javlja kapital.«

K. Marks: Kapital I, K. Marks — F. Engels — dela, tom 21, str. 137.

⁷⁾ »Novac se javlja kao sredstvo svakodnevne kontrole u ispunjenju plana proizvodnje i služi kao sredstvo aktivnog uticaja države na proces ekonomskog razvitka društva.«

Kurs političeskoj ekonomii, tom II, Socijalizam, izd. »Ekonomika«, Moskva, 1974., str. 291.

✓ samoupravljanju radnika». Jedno od ustavnih načela je i poštovanje kategorije vrednosti:

»Ostvarujući rezultate zajedničkog rada kao vrednost na tržištu u uslovima socijalističke robne proizvodnje, radnici neposrednim pozivanjem, samoupravnim sporazumevanjem i društvenim dogovaranjem svojih organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica i planiranjem rada i razvoja integrišu društveni rad, unapređujući celokupan sistem društveno-ekonomskih odnosa i savlađujući stihijno delovanje tržišta.« (Ustav SFRJ, Osnovna načela III, stav 9.).

Pošto kategorija vrednosti ostaje značajan faktor u uslovima robne proizvodnje u samoupravnom društvu, to i novac dobija adekvatnu ulogu. Ali odmah treba istaći, da ni kategorija vrednosti, ni roba, ni novac ne dominiraju nad samoupravnim socijalističkim odnosima. Oni su sastavni deo tih odnosa, ali ne i cilj, već sredstvo da udruženi rad ovlada celinom procesa društvene reprodukcije i celokupnim dohotkom koji stvara i koji se najpre izražava u novcu.

Iz izloženog proizilazi sledeće:

✓ Prvo, da udruženi rad prisvaja celokupan vlastiti proizvod, čija se vrednost izražava u novcu. On je vlasnik novca koji mu je pripao u tržišnoj raspodeli.

Dруго, да udruženi rad samostalno raspolaže novčanim dohotkom, kao rezultatom rada i da ga samostalno i na osnovu samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora, pridržavajući se pri tom opštih načela sadržanih u Ustavu, raspoređuje na određene svrhe i namene.

Treće, da udruženi rad mora da ovlada i svim novčanim tokovima. On treba da bude odlučujući faktor u raspodeli i transferu sredstava iz jednog oblika u drugi u okviru osnovne organizacije udruženog rada, ali isto tako i faktor koji će na samoupravni način, u dogовору са осталим организацијама udruženog rada, društveno-političkim zajednicama itd. imati odlučujuću ulogu u regulisanju opticaja novca i obezbeđenju stabilnosti njegove kupovne snage. Upravo, udruženi rad koncipira i sprovodi, na samoupravni način, usvojenu monetarno-kreditnu politiku.

U tome su i bitne izmene u ulozi i društveno-ekonomskoj sadžini novca. On postaje sastavni deo celine samoupravnih producionih odnosa. On je potčinjen njima i služi njihovom daljem razvoju i usavršavanju.

U tom smislu, novac postaje sredstvo udruženog rada, koje mu omogućuje ovladavanje celinom procesa društvene reprodukcije. Uloga novca postaje sve značajnija u brzom i skladnom razvoju materijalne osnove udruženog rada i samoupravnih odnosa. Kao izraz vrednosti, novac postaje sintetički pokazatelj poslovnih rezultata osnovnih organizacija udruženog rada, instrument primarne i sekundarne raspodele u samoupravnom društvu. Njegova uloga postaje sve značajnija i u ostvarenju socijalističkog principa raspodele prema radu na svim nivoima: između osnovnih organizacija udruženog rada i u njihovim okvirima.

✓ Novac kao valorizacioni instrument kvantiteta i kvaliteta rada, uz primenu principa raspodele prema radu, igra značajnu ulogu materijalnog stimulansa za najracionalnije korišćenje svih faktora proizvodnje: sredstava za rad, predmeta rada i samog rada.

II.

Izmenjena društveno-ekonomska sadržina novca i značajna uloga koju igra u robnoj proizvodnji samoupravnog socijalističkog društva nameću i pitanja o funkcijama novca. Suština ovog pitanja svodi se na spektar funkcija novca u samoupravnom društvu, kao i na promene u njihovom načinu delovanja. Dok će promene u načinu delovanja pojedinih funkcija biti obrađene prilikom njihovog pojedinačnog rastmanjana, smatramo, da je neophodno nešto prethodno reći o eventualnom proširenju ili smanjenju broja funkcija novca u samoupravnom društvu

✓ Marksova teorija novca logično je polazna osnova ove analize. Marks je naučno utvrdio uzroke nastanka i suštinu novca i veoma detaljno analizirao njegove funkcije. Po Marksu, novac u robnoj privre-sve te funkcije ostaju važeće za sve istorijske oblike robne proizvodnje blaga, platežnog sredstva i funkciju svetskog novca.

Polazeći od stava, da je robna proizvodnja dovela do pojave novca i nametnula mu određene funkcije, može se doći do zaključka, da esvte funkcije ostaju važeće za sve istorijske oblike robne proizvodnje: prostu robnu proizvodnju, kapitalističku robnu proizvodnju, kao i robnu proizvodnju u socijalizmu, bilo da se radi o tzv. državnom ili samoupravnom socijalizmu.

Pridavanje nekih novih funkcija novcu, ne može se prihvati, jer se pokazuje kroz analizu, da se one sadrže u onim funkcijama novca koje je Marks naučno objasnio. Isto tako, sama praksa razvoja robno-novčanih odnosa pokazuje, da se od ovih funkcija takođe ništa ne može oduzeti. Po ovom pitanju, može se slobodno reći, da u jugoslovenskoj naučnoj literaturi i raspravama o novcu postoje prilično ujednačeni stavovi. To se uostalom može zapaziti skoro u svim udžbenicima političke ekonomije koji tretiraju ovu problematiku.⁸⁾

To znači, da u robnoj proizvodnji samoupravnog socijalističkog društva, novac deluje u funkciji mere vrednosti, prometnog sredstva, sredstva za zrtvanje blaga (akumulacija i štednja) platežnog sredstva i svetskog novca. Doduše, neke od ovih funkcija su više ili manje naglašene ili se ispoljavaju na poseban način u skladu sa istorijskim razvojem novca i karakterom društvenih odnosa.

Novac kao mera vrednosti. Suština ove funkcije je u tome da novac meri vrednost svih roba. Pošto se vrednost u robnoj proizvodnji samoupravnog društva javlja kao osnovna kategorija sistema pri-vredivanja, to se i funkcija novca kao mere vrednosti javlja kao jedna od osnovnih funkcija.

⁸⁾ »U uslovima svake robne proizvodnje, pored funkcije mere vrednosti, novac se javlja u ulozi sredstva prometa, blaga, sredstva plaćanja i svetskog novca.«

Dr Miladin Korać — dr Tihomir Vlaškalić: Politička ekonomija, »Rad«, Beograd, 1966., str. 89.

Kada se radi o ovoj funkciji, u nas se javlja teorijska dilema upravo ko vrši ovu funkciju: da li novčana roba — odnosno zlato ili vrednosni znak — određena jedinica apstraktog rada.

Prva koncepcija polazi od postavke, da uopšte, pa prema tome i u robnoj proizvodnji samoupravnog društva, funkciju mere vrednosti može vršiti samo roba koja ima sopstvenu vrednost — na današnjem stepenu razvitka — zlato. Ova koncepcija čvrsto se oslanja na Marksov u teoriju novca: da različite robe postaju kvantitativno uporedive zato što u njima postoji nešto kvalitativno zajedničko, tj. apstraktan ljudski rad. Prema tome, funkciju mere vrednosti može vršiti samo neka druga roba koja takođe u sebi sadrži apstraktan ljudski rad. Bez dveju robe, robe u relativnom i robe u ekvivalentnom obliku vrednosti, kategorija vrednosti se ne može pojaviti. Prometna vrednost je pojavni oblik izražavanja vrednosti i predstavlja količinsku srazmeru u kojoj se upotrebe vrednosti jedne vrste razmenjuju za upotrebe vrednosti druge vrste. Ova srazmerna je utvrđena količinom apstraktog rada u robi u relativnom i robi u ekvivalentnom obliku vrednosti.⁹⁾

Vrednost robe, međutim, ne može se ni u koji drugi način izraziti, već jedino putem cene. Cena je novčani izraz vrednosti robe ili vrednost robe izražena u novcu. Prilikom razmene vrše se dva procesa: kvalitativan i kvantitativan. Ono što je najvažnije u procesu razmene to je svođenje različitih robe na nešto zajedničko, tj. stvaranje mogućnosti za kvalitativnu uporedivost robe. A kroz kvantitativnu srazmeru se mere samo različite količine apstraktog ljudskog rada sadržanog u robama. Putem razmene, robne vrednosti svode se na određene količine zlata. Zbog toga, sa tehničke strane pojavljuje se potreba za utvrđivanjem jedinice mere vrednosti. Potpuno je razumljivo, što se kao jedinica merila cena uzima određena težinska jedinica plemenitog metala. U stvari, svaka cena predstavlja neku količinu zlata. Određena količina zlata, uzeta kao jedinica mere za kvantitativno izražavanje težine zlata, naziva se merilom cena.¹⁰⁾

Svaka država utvrđuje određenu količinu zlata u novčanoj jedinici, tj. utvrđuje merilo cena. Ova težinska jedinica deli se na alik-votne delove, tj. na veći broj delova koji se u novčanoj jedinici sa-

⁹⁾ »Prva funkcija zlata sastoji se u tome da robnom svetu pruži materijal za izražavanje njegovih vrednosti, tj. da robne vrednosti predstavljaju kao jednoimene veličine, kvalitativno jednake a kvantitativno uporedive. Time ono funkcioniše, kao mera vrednosti, i tek ovom funkcijom postaje zlato, ta specifična ekvivalentska roba, novcem.«

K. Marks: Kapital I, K. Marks — F. Engels — dela, tom 21, str. 93.

¹⁰⁾ »Pre nego što postanu novac, zlato, srebro i bakar već imaju takva merila u svojim metalnim težinama, tako da za jedinicu mere služi npr. 1 funta, koja se ovamo deli na unče itd., a onamo sabiru u cente itd. Zbog toga zatečena imena merila težina i jesu prvobitna imena novčanog merila ili merila cena u svakom metalnom opticaju.«

K. Marks: Kapital I, K. Marks — F. Engels — dela, tom 21, str. 96.

¹¹⁾ »Kao mera vrednosti i kao merilo cena novac vrši dve sasvim različite funkcije. Uloga mere vrednosti ono vrši kao društveno ovapločenje ljudskog rada, a ulogu merila cena vrši kao utvrđena težinska količina metala. Kao mera vrednosti služi za to da vrednosti najrazličnijih roba pretvoriti u cene, zamišljene količine zlata, kao merilo cena on meri te količine zlata.«

Isto, str. 96.

drže bez ostatka. Merenje vrednosti je čisto ekomska funkcija. Kada se radi o merenju vrednosti vrši se upoređivanje jednakih količina utrošenog apstraktnog ljudskog rada. Merenje cena je čisto tehnička funkcija. Ona se sastoji u tome, da se određena količina zlata izmeri određenom novčanom jedinicom, tj. merilom cena.¹²⁾

Pitanje: da li zlato ili novčani znak vrši funkciju mere vrednosti bilo je postavljeno i pre Marks-a. I Marks je dosta prostora posvetio njegovom razjašnjenju. Polaznu osnovu u tome čini postavka, da funkciju mere vrednosti zlato vrši idealno-zamišljeno, tj. da nije potrebno da bude prisutno da bi se izrazila cena:

»Kako je izraz robnih vrednosti u zlatu zamišljen, to se za ovu operaciju i može upotrebiti samo zamišljeno ili idealno zlato. Svaki čuvar roba zna da je još daleko od toga da pozlati svoje robe kad njihovoj vrednosti da oblik cene ili zamišljen zlatni oblik, i da mu ne treba ni grama istinskog zlata da bi milione robnih vrednosti cenio u zlatu. Stoga novac u funkciji mere vrednosti služi kao samo zamišljen ili idealan novac. Ova je okolnost izazvala najluđe teorije. Mada za funkciju mere vrednosti služi samo zamišljeni novac, ipak cena potpunge zavisi od stvarnog novčanog materijala.«¹³⁾

Kada govori o »najluđim teorijama« Marks misli na teoriju Berkeley-a i Jamesa Steuarta — osnivača nominalističke teorije novca. Po ovoj teoriji, novac je apstraktna računska jedinica, koja ne mora imati nikakvu stvarnu podlogu, niti se na neki posredan način vezivati za tu podlogu. Berkeley je isticao da novac nije ništa drugo do pukih tiketa koji služi za obračunavanje i da nije uopšte važno od kakvog se materijala prave ovi tiketi. Ukažujući na zablude nominalističke teorije novca Marks kaže: »Ovde postoji, s jedne strane, brkanje mere vrednosti sa merilom cena, a, s druge strane, brkanje zlata ili srebra kao mere vrednosti i kao prometnog sredstva.«¹⁴⁾

Nominalističku teoriju novca potpuno je razvio James Steuart. Za Steuarta bi računski novac mogao postojati i onda kad u svetu ne bi postojala nikakva supstancija koja bi bila proporcionalan ekvivalent za sve robe. Računski novac vrši za vrednost stvari istu službu koju vrše stepeni, minuti, sekundi itd. za uglove ili merila za geografske karte itd.¹⁴⁾

I ovom prilikom Marks ukazuje na istu grešku da se meša funkcija novca kao mere vrednosti sa merilom cena, čisto ekomska funkcija sa čisto tehničkom funkcijom.

Objašnjavajući suštinu papirnog novca Marks ističe da je on samo znak vrednosti i da proističe iz funkcije novca kao prometnog sredstva. »Papirni novac je znak zlata ili novčani znak. Njegov se odnos prema robnim vrednostima sastoji samo u tome, što su ove idealno izražene u istim količinama zlata, koje papir predstavlja simbolički. Papirni novac je znak vrednosti samo ukoliko predstavlja količine zlata koje su i količine vrednosti kao i količine svih drugih roba.«¹⁵⁾

¹²⁾ Isto, str. 94.

¹³⁾ K. Marks: Prilog kritici političke ekonomije, str. 66.

¹⁴⁾ K. Marks: Prilog kritici političke ekonomije, str. 66.

¹⁵⁾ K. Marks: Kapital I, K. Marks F. Engels — dela, tom 21, str. 121.

Funkciju mere vrednosti može vršiti samo novčana roba — zlato, dok merenje cena preuzima i može preuzeti novčani znak. Novčani znak ima svoje objektivno društveno važenje koje dobija prinudnim državnim kursem.

Da stvarno — novčana roba — zlato može vršiti funkciju mere vrednosti Marks pokazuje i analizom novčanog opticaja. Pošto je papirni novac reprezent zlata to i njegova količina u opticaju mora biti srazmerna količini zlata koja je potrebna za opticaj. U protivnom, veća ili manja masa papirnog novca u odnosu na potrebnu količinu zlatnog novca u prometu, odraziće se na utvrđivanje nove srazmere papirnog novca prema zlatu, a samim tim i nivo cena.¹⁶⁾

Marks je u kritici Hjumove kvantitativne teorije novca ukazivao na apsurdne hipoteze »da u prometni proces robe ulaze bez cena, a novac bez vrednosti, pa da se tamo jedan alikvotni deo robne kaše razmenjuje za jedan alikvotni deo metalne gomile«.¹⁷⁾

I sama kritika kvantitativne teorije novca još jednom potvrđuje Marksov principijelan stav, da funkciju mere vrednosti može vršiti samo novčana roba pune vrednosti i da novac nije samo merni sistem kvantiteta čije bi kvantitativne promene u opticaju bile identične promenama brojčanog sistema. Radi se o svođenju različitih roba na isti kvalitet, a taj isti kvalitet može se naći samo u novcu pune vrednosti.

Marksova teorija novca zasnovana je na teoriji radne vrednosti i analogno tome, funkciju mere vrednosti može vršiti samo novčana roba odnosno zlato, bez obzira na to, što u prometu funkcioniše papirni novac.

U sovjetskoj monetarnoj teoriji ozvaničen je stav da u socijalističkoj robnoj privredi funkciju mere vrednosti vrši zlato. Pri tome se ističe, da se iz planskih razloga cene robi mogu menjati i da kretanje cena može imati nezavisan odnos prema vrednosti zlata.¹⁸⁾

U jugoslovenskoj teoriji preovlađuju stavovi da funkciju mere vrednosti u robnoj privredi samoupravnog društva vrši zlato. Pri tom se uglavnom koriste argumenti Marksove teorije novca.¹⁹⁾

¹⁶⁾ »Količina papirnih cedulja određuje se, prema tome, količinom zlatnog novca koje one zastupaju u prometu, a pošto su one vrednosni znaci samo uokoliko zastupaju zlato, njihova je vrednost naprsto određena njihovom *količinom*. Dok, dakle, količina zlata u prometu zavisi od robnih cena, vrednost papirnih cedulja zavisi obrnuto, isključivo od njihove sopstvene količine.«

K. Marks: Prilog kritici političke ekonomije, str. 105.

¹⁷⁾ K. Marks: Kapital I ,K. Marks — F. Engels — dela, tom 21, str. 117.

¹⁸⁾ »U socijalizmu, zlato se iz slepe sile, potičinjavajući sebi kretanje robnih cena, preobraća u sredstvo njihovog spoznatog utvrđivanja i menjanja.«

Kurs političeskoj ekonomii — Socijalizam, »Ekonomika«, Moskva, 1974., str. 292.

¹⁹⁾ Navodimo neke stavove jugoslovenski autora po ovom pitanju:

»Kada smo, polazeći od zlatnog novca, govorili o osnovnoj funkciji novca, tj. o novcu kao meri vrednosti, naglasili smo da jedna roba može meriti vrednost drugih roba samo po uslovom da i ona samá ima vrednost. Stoga ovu funkciju novca nikada i ni pod kakvim uslovima ne može preuzeti na sebe neki znak ili simbol, koji sam po sebi nema vrednost.«

Dr Miladin Korać — dr Tihomir Vlaškalić: Politička ekonomija, »Rad«, Beograd, 1966. str. 102/3.

»Papirna novčanica, nemajući nikakve unutrašnje vrednosti, ne može biti ni mjeru vrednosti. Funkciju mjere vrednosti vrši zlato, a nekonvertibilna

Veoma interesantna i vredna razmatranja je koncepcija dr Milutina Ćirovića koji traži kompromisno rešenje u dilemi da li zlato ili novčani znak vrši funkciju mere vrednosti u socijalizmu. Ovo rešenje se, po mišljenju autora, može uklopiti u Marksov teoriju radne vrednosti.²⁰⁾

Novac kao prometno sredstvo. U robnoj proizvodnji samoupravnog socijalističkog društva novac vrši funkciju prometnog sredstva. Uostalom, funkcija novca kao mere vrednosti i prometnog sredstva su dve osnovne funkcije novca bez obzira na karakter društvenih odnosâ. Novac se javlja kao posrednik u razmeni. Proces razmene vrši se u dve metamorfoze koje su suprotne, ali se uzajamno dopunjaju. Proces razmene deli se na dva čina: na prodaju robe R—N i kupovinu robe N—R. Pri tome najteži čin je realizacija robe. Kroz samu prodaju robe rad osnovnih organizacija udruženog rada treba da se potvrdi kao deo ukupne masedruštveno-potrebnog rada — da dobije društveno priznanje, a sama osnovna organizacija udruženog rada kao agens razmene podele društvenog rada u procesu društvene reprodukcije.

Sa druge strane, podela procesa razmene na dva suprotna čina: prodaju robe i kupovinu robe — takođe, i u robnoj proizvodnji socijalističkog samoupravnog društva stvara mogućnost za odvajanje ova dva čina vremenski, prostorno i količinski.

Samoupravno planiranje procesa društvene reprodukcije, samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje treba da obezbede prevazilaženje ovih protivurečnosti i otklone sve protivurečnosti vezane za ovu funkciju novca i poremećaje koja ona može da stvori u tokovima društvene reprodukcije.

Posmatrano na duži rok, značaj funkcije novca kao prometnog sredstva u kovanom novcu i novčanicama smanjuje se. Ona se zadržava na sektoru trošenja ličnih dohodata, u delatnostima u kojima privatni sektor igra značajnu ulogu (zanatstvo, poljoprivreda), kao i za sitnija plaćanja osnovnih organizacija udruženog rada. Na tom planu predstoje organizovani napor društva, u prvom redu banaka, da se ova funkcija novca sve manje izvršava gotovim novcem, a da se sve više koriste razni oblici bezgotovinskog plaćanja. U društvene novčanice, predstavljajući veću ili manju količinu zlata, mjerilo je cijena i ime novčane jedinice pomoću koje se izražava cijena robe.

I. Peršin: Monetarno-kreditna politika, II izdanje, »Informator«, Zagreb, 1968., str. 20.

»Kada se u socijalističkoj privredi vrši planska intervencija u vrednosno-novčane odnose, onda se ova krajnja veza papirnog novca sa prinudnim kursom u zlatu doista na površini i odmah ne vidi i ako ona objektivno uslovjava da se u okviru celokupne svetske privrede (inače sve tešnje povezivane) i vrednosti proizvoda socijalističke zemlje i privrede moraju u krajnjoj liniji oslanjati na zlato kao sveopšti ekvivalent. Svi pokušaji proizvoljnog osamostaljivanja papirnih predstavnika i proizvoljnog određivanja vrednosnih odnosa bivaju na kraju krajeva demantovani delovanjem tržišta, nacionalnog i svetskog koje povezuje nacionalne ekonomike na osnovu zakona robne privrede.«

M. Perović: Politička ekonomija, »Savremena administracija«, Beograd, 1957., str. 671.

²⁰⁾ Vidi detaljnije: dr Milutin Ćirović — Novac u socijalizmu, Politička ekonomija socijalizma, »Rad«, Beograd. 1966., — Uklapanje teorije novca u teoriju vrednosti«, str. 348—351.

nom sektoru, sem, kako je rečeno za sitnije nabavke, funkciju novca kao prometnog sredstva uglavnom vrši žiralni novac.

Novac kao blago. Blago predstavlja novac povučen iz opticaja. Kako se zlato pojavljuje kao opšti ekvivalent, kao opšti predstavnik bogatstva, to se i razmena ne obavlja radi toga da bi se kupila neka druga roba, već da bi se robni oblik zamjenio i konzervirao novčanim oblikom. Zlato je predstavnik materijalnog bogatstva, jer se neposredno može da pretvoriti u svaku drugu robu. Zgrtanje blaga postaje samo sebi cilj. Zgrtači blaga odriču se izvesnih zadovoljstava koje i pruža novac i nalaze svoje uživanje u gomilanju zlata.²¹⁾

Po Marksu, osnovne karakteristike i funkcije zlata kao sredstva za zgrtanje blaga s usledeće: a) blago je novac pouvučen iz opticaja; b) funkciju novca kao sredstva za zgrtanje blaga vrši novac pune vrednosti, kao opšti predstavnik bogatstva; c) tezauracija blaga postaje svrha i životni cilj pojedinaca i d) blago ima odlučujuću ulogu u automatskom regulisanju novčanog opticaja kod potpunog zlatnog standarda.

Funkcija novca kao sredstva za zgrtanje blaga bila je razvijena u pretkapitalističkim formacijama i ranom kapitalizmu.²²⁾ Međutim, u kapitalističkom društvu ne isplati se čuvati novac na način na koji ga je čuvao Kir-Janja. Ovo iz razloga što se oplođuje samo novac koji se nalazi u prometu. Zbog toga se u kapitalizmu ova funkcija gubi u njenom klasičnom obliku. Banke se pojavljuju kao čuvari blaga — rezervoari u koje se slivaju sve oslobođene sume iz kružnog kretanja kapitala i odakle te sume ulaze u promet kada je to potrebno.

U robnoj proizvodnji socijalističkog samoupravnog društva funkcija novca kao sredstva za zgrtanje blaga, pretvara se, u najopštijem smislu reči u funkciju novca kao sredstva akumulacije i štednje. Tu funkciju više ne obavlja zlato, već njegovi predstavnici — papirni i depozitni novac. Radi se o privremeno oslobođenim sumama iz kružnog kretanja sredstava osnovne organizacije udruženog rada (novčana akumulacija, novčana amortizacija itd.), kao i neutrošenog dela ličnih dohodaka i primanja — štednja. Činjenica je, da se radi o novcu koji je povučen iz opticaja, ali je isto tako i činjenica da je svrha ove tezauracije sasvim druge prirode. Razvoj bankarskog sistema omogućuje da se ova sredstva pojedinačno i privatno ne tezaurišu, već da se izvrsti njihova centralizacija.²³⁾ Na taj način udruženi rad dobija mogućnost da najracionalnije koristi sva raspoloživa sredstva društva i da ih putem zajmova i udruživanja usmerava onde, gde je to sa stanovišta celine procesa društvene reprodukcije najcelishodniji.

²¹⁾ »Ko hoće da zadrži zlato kao novac, pa zato i kao element obrazovanja blaga, mora sprečavati njegovo obrtanje, mora ga sprečavati da se kao kuvovno sredstvo ne rastvoriti u sredstvo užitka. Zbog toga zgrtač blaga i žrtvuje svoja telesna uživanja zlatnom fetisu. Jevangelje odričanja za njega je ozbiljna stvar. Sa druge strane, on može oduzeti od prometa u novcu samo ono što mu da u robi. Što više proizvede to će više moći da proda. Zbog toga su marljivost, štedljivost i tvrdiće njegove glavne vrline, a mnogo prodavati, malo kupovati — sva njegova politička ekonomija.«

²²⁾ »Za varvarski prostog vlasnika robe, čak i za zapadnoevropskog seljaka, vrednost nerazdvojna od oblike vrednosti, i stoga uvećanje zlatnog srebrnog blaga znači za njega uvećanje vrednosti.«

K. Marks: Kapital I, K. Marks — F. Engels — dela, tom 21, str. 125.

je. Istovremeno, ova funkcija novca dobija značajnu ulogu u sprovođenju, na samoupravni način, usvojene monetarno-kreditne politike.

Na kraju, treba istaći da podsticaji na akumulaciju i štednju, kao i uopšte uloga i značaj ove funkcije u znatnoj meri zavise od stabilne kupovne moći novca.

Novac kao sredstvo plaćanja. U robnoj proizvodnji samoupravnog socijalističkog društva funkcija novca kao sredstva plaćanja dobija sve više na značaju. Novac se u funkciji platežnog sredstva javlja pri prilikom izmirenja obaveza za robu koja je uzeta na kredit, prilikom isplata plata, penzija, poreza, kamata, kao i izmirenja svih obaveza u novčanom obliku po bilo kom osnovu.

Razvoj funkcije novca kao sredstva plaćanja doveo je do korišćenja i širenja kreditnog novca u robnom prometu. Posebno raste uloga depozitnog novca kao sredstva plaćanja. Treba pomenuti, da se depozitni novac javlja i kao prometno sredstvo, i kao sredstvo akumulacije i štednje. Pošto se depozitni novac javlja kao platežno sredstvo prilikom izmirenja svih obaveza osnovne organizacije udruženog rada moraju da vode računa o svojoj likvidnosti i u tom smislu da obrazuju »rezervni fond platežnih sredstava«.

Novac vrši funkciju platežnog sredstva pretežno posredstvom banka. Međutim, radikalno se menja društveno-ekonomski funkcija bankarsko-kreditnog sistema. Suština ovih promena je u tome, da bankarsko-kreditni sistem postaje sastavni deo samoupravnih društvenih odnosa. Banke postaju specifičan servis udruženog rada u procesu društvene reprodukcije. Naime, sva sredstva u bankama pripadaju osnovnim organizacijama udruženog rada. Osnovne organizacije udruženog rada osnivaju banke, upravljaju njihovim poslovima i odlučuju o raspodeli dohotka. Dohodak koji banka ostvari, uz prethodna izdvajanja sredstava za podmirenje troškova poslovanja i sredstava za radnu zajednicu banke, pripada osnovnim organizacijama udruženog rada. Banke više ne raspolažu sopstvenim sredstvima, koja su se u prethodnom periodu obrazovala zahvatanjem značajnog dela dohotka udruženog rada. Isto tako, banke nisu više u mogućnosti da samostalno posluju privremenim oslobođenim sredstvima — depozitima udruženog rada. Koncentrišući na taj način ogromna sredstva, banke su prema udruženom radu istupale kao centri otuđene ekonomski moći, odnosno u suštini, na principima kapital-odnosa. Banke u samoupravnom društvu postaju posrednici između organizacija udruženog rada u plaćanju i obezbeđenju kratkoročnih i dugoročnih kredita. Udruženi rad posredstvom banaka postaje nosilac kreditnih odnosa i kreator tzv. kreditnog novca.

Transformacija bankarsko-kreditnog sistema na samoupravnim odnosima jedan je od preduslova, da udruženi rad ovlada neotuđivim pravom da raspolaže celinom dohotka koji stvara i da na toj osnovi postane nosilac celine procesa društvene reprodukcije.

²⁾ «... sa razvitkom robne proizvodnje razvija se i bankarski sistem i usavršavaju oblici plaćanja, tako da se veliki deo novca koji bi u rukama pojedinaca ostao potpuno tezaurisan, posredstvom banaka relativno brzo ubacuje u promet.»

Dr Miladin Korać — dr Tihomir Vlaškalić: Politička ekonomija, »Rad«, Beograd, 1966., str. 92.

Imajući u vidu ulogu i značaj bankarasko-kreditnog sistema u procesu društvene reprodukcije Ustav SFRJ predviđa i određenu regulativnu ulogu društveno-političkih zajednica u ovoj oblasti. Međutim, te regulativne mere u oblasti monetarno-kreditne politike utvrđuju se i sprovode na samoupravni način. Posebne interventne mere i ograničenja prava osnovnih organizacija u raspolaganju delom dohotka predviđaju se u cilju sprečavanja i otklanjanja većih poremećaja u privredi; kada to zahtevaju interesi narodne odbrane ili druge vanredne potrebe zemlje. Ova ograničenja mogu imati privremeni karakter, a utvrđuju se zakonom.

Udruženi rad postaje nosilac kreditnih odnosa i kreator kreditnog novca. Udruženi rad, danas pretežno obavlja ove funkcije posredstvom banaka. Međutim, još se nedovoljno koriste mogućnosti, da osnovne organizacije udruženog rada međusobno pristupe razvijanju kreditnih odnosa i širem korišćenju kreditnog novca (menica, čekova itd.) koji iz takvih odnosa proizilazi.

Poznato je, da funkcija novca kao platežnog sredstva sadrži jednu protivurečnost koja potencira protivurečnosti robne proizvodnje i koja stvara mogućnost ozbiljnijih poremećaja u tokovima društvene reprodukcije. Naime, sama činjenica da se u funkciji novca kao platežnog sredstva odvaja akt kupovine od akta plaćanja, sadrži u sebi mogućnost da dužnik ne ostvari svoje pretpostavke u pogledu očekivanih prihoda i da zbog toga ne izmiri svoje obaveze prema poveriocu. U privredi u kojoj je razvijen kreditni sistem prekid plaćanja na jednom mestu dovodi do prekida plaćanja u širim razmerama.²⁴⁾ Udruženi rad u robnoj privredi samoupravnog društva u mogućnosti je da prevaziđe ovu protivurečnost i da ne dozvoli da ona prouzrokuje zastoj u tokovima društvene reprodukcije. Tome doprinosi samoupravno planiranje, samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje. Posebnu ulogu u tome, ima poštovanje zaključenih sporazuma i dogovora i ugovora u pogledu ispunjavanja preuzetih finansijskih obaveza. Udruženi rad na to obavezuju ne samo međusobno preuzete obaveze, već i pozitivni zakonski propisi, kao i same zakonitosti svojstvene robnoj proizvodnji.

U dosadašnjem razvoju naše privrede dolazilo je u pojedinim momentima do pojave nelikvidnosti širih razmera. Uzroke ovih pojava treba tražiti u nedovoljno razvijenim samoupravnim odnosima, što je uslovjavalo nedovoljnu samoupravnu integrisanost privrede; nerazvijeni sistem samoupravnog planiranja, a posebno nesamoupravno otuđivanje dohotka osnovnih organizacija udruženog rada. Pojava nelikvidnosti, iako se negativno odražavala na razvoj naše privrede, nije mogla da parališe i ugrozi tokove društvene reprodukcije. Svesnim

²⁴⁾ »Funkcija novca kao platežnog sredstva sadrži u sebi jednu neposrednu protivurečnost... Ova protivurečnost izbija u onom momentu kriza proizvodnje i trgovine koji se zove kriza novca. Do nje dolazi samo onde gde je neprekidni lanac uzastopnih plaćanja i veštački sistem njihovih izravnjanja potpuno razvijen. Kad opšti poremećaji, ma od kuda oni poticali, pogode ovaj mehanizam, novac se iz isključivog idealnog lika računskog novca iznenadno i neposredno pretvara u zvečeći novac.«

K. Marks: Kapital I, K. Marks — F. Engels — dela, tom 21, str. 129.

naporima udruženog rada i merama društvene zajednice pojava ne-likvidnosti je suzbijena uz ograničavanje onih negativnih efekata koje bi ona mogla imati za privredu.

Sa daljim revolucionarnim promenama našeg društva na samoupravnim osnovama, a posebno sa izmenjenom društveno-ekonomskom sadržinom bankarsko-kreditnog sistema sve će biti manje mogućnosti za ovakve poremećaje novčanih tokova, a sve veće mogućnosti za njihovo prevazilaženje, ukoliko se iz bilo kojih razloga pojave.

Svetski novac. Razvoj međunarodne podele rada i širenje svetskog tržišta zahtevali su opšti ekvivalent, koji bi bio priznat u svetskim razmerama. Marks je ukazivao, da novac, prelazeći nacionalne granice, mora da skine »sa sebe lokalne oblike« i da se pojavi u prvobitnom obliku. To mora biti novac pune vrednosti, tj. zlato. Zlato preuzima na sebe funkciju svetskog novca.²⁵⁾

No vreme u kome živimo pokazuje ne samo, da potpuni zlatni standard predstavlja prilično daleku prošlost, već da se napuštaju i poslednji ostaci zlatnog standarda. Kriza i raspadanje svetskog monetarnog sistema prekinuli su onu nju koja je vezivala pojedine valute za zlato. Ukipanje konvertibilnosti dolara — prve rezervne valute svetskog monetarnog sistema za zlato, uvođenje dvojne cene zlata i fluktuirajućih kurseva u intervalutarnim odnosima, kao i demonetizacija zlata stvaraju, na prvi pogled utisak, da je zlato prestalo da vrši funkciju svetskog novca. U takvim uslovima, nužno se nameće pitanje ko i kako vrši funkciju svetskog novca.

Odgovor na ovo pitanje sadržan je u Marksovoj teoriji novca. Već je bilo reči, pri razmatranju funkcije novca kao mere vrednosti, da zlato, bez obzira što u prometu funkcioniše novčani znak — nekonvertibilan za zlato, vrši i dalje ovu funkciju. Robnom svetu potrebna je »treća vrednost« za izražavanje sopstvene vrednosti. Argumentacija, koju tim povodom navodi Marks, validna je i za ulogu zlata kao svetskog novca, bez obzira što u međunarodnom rbnom prometu funkcioniše danas samo vrednosni znak — papirni novac nekonvertibilan za zlato. Savremeni razvoj međunarodne monetarne situacije višestruko potvrđuje Marksove postavke.

Dolar je, pre svega, prestao da bude svetski novac — prva rezervna valuta svetskog monetarnog sistema iz razloga što je prekinuo nit koja ga je vezivala sa zlatom — konvertibilnost.

Američke zlatne rezerve bile su na takvom nivou da su onemoćile dolaru da vrši ovu funkciju. Ako bi se pošlo od prepostavke, da novčani znak vrši tu funkciju, kao jedinica društveno-vonorizovanog apstrakttnog rada, ondga bi dolar trebalo da bude taj vrednosni znak bar iz tri razloga. Prvo, SAD su nosioci značajnog dela svetske proizvodnje, pa bi logično, i njihov novčani znak — dolar trebalo da

²⁵⁾ »Izlačeći iz unutrašnje prometne oblasti, novac opet skida sa sebe lokalne oblike koje je u njoj imao: oblike merila cena, monete, sitnog novca i znaka vrednosti, i vraća se u prvobitni položaj oblik plemenitih metala. U svetskoj trgovini robna vrednost postaje univerzalna. Tek na svetskom tržištu novac funkcioniše u punom obimu kao roba čiji je prirodni oblik i neposredno društveni oblik ostvarenja ljudskog rada in abstacto.«

K. Marks: Kapital I, K. Marks — F. Engels — dela tom 21, str. 133.

bude valorizaciona jedinica apstraktnog rada u međunarodnim razmerama. Drugo, SAD su značajan izvoznik roba i kapitala, pa bi i sa te strane valorizacioni mehanizam SAD mogao dobiti univerzalno priznanje. I najzad, i sama dosadašnja uloga dolara kao svetskog novca sigurno da nije bez značaja, ako ni iz kojih razloga, onda bar iz navika koje su stvorene. Kupovna snaga dolara, opadala je zbog povećanja njegove količine u opticaju u odnosu na zlato koje je trebalo da reprezentuje. Ukitanje konvertibilnosti dolara za zlato bilo je presudno za sudbinu dolara kao svetskog novca.

Drugo, kategorija vrednosti eruptivno je probila barijere koje su joj bile postavljene. Tržišna cena zlata skočila je za oko četiri puta u odnosu na zvaničnu (od 42,222 na 160—180 dolara za jednu uncu). I danas, kada bi se cene roba uporedile sa slobodno formiranim cenom zlata, moglo bi se videti, da uključujući tržišna kolebanja, vrednosni mehanizam, besprekorno funkcioniše. Cenovni izraz vrednosti odražavao bi promene koje su se u međuvremenu dogodile u produktivnosti rada, kako u proizvodnji zlata, tako i u proizvodnji samih roba.

I najzad, zlato i dalje ostaje prva pozicija u rezervama međunarodnih sredstava plaćanja i na toj osnovi primarni faktor eksterne likvidnosti i deviznog kursa.

Kada se radi o ovoj funkciji novca, odnosno o intervalutarnim odnosima, onda se za samoupravno socijalističko društvo može istaći sledeće: devizna politika zasnovana je na nešto naglašenoj ulozi države, što je i razumljivo, ako se ima u vidu da se radi o ekonomskim odnosima naše države sa drugim državama. Promet zlata i zlatne rezerve su pod kontrolom države. Međutim, samoupravni društveno-ekonomski sadržaj dobija i ova funkcija. Pre svega, devizna sedstva koja ostvare u prometu sa inostranstvom pripadaju osnovnim organizacijama udruženog rada. Posebni devizni fondovi kao isključiva svojina banaka ne mogu postojati. Jedino u cilju održavanja spoljne likvidnosti Narodna banka može sredstva koja izdvajaju osnovne organizacije udruženog rada, na osnovu društvenog dogovora, da koristi za kupovinu deviza u cilju obezbeđenja stalnih deviznih rezervi. Iz istih razloga Narodna banka može izuzetno i na osnovu zakona da stupa u kreditne odnose sa inostranstvom, odnosno da formira posebna sredstva. Inače glavni nosioci ovih odnosa su osnovne organizacije udruženog rada, uz uslov da postupaju po određnoj zakonskoj proceduri. Osnovne organizacije udruženog rada sve poslove mogu obavljati posredstvom banaka.

Zvanični devizni kurs utvrđuje se na osnovu metalnog pariteta. Slobodan devizni kurs obrazuje se na deviznom tržištu prodajom odnosno kupovinom deviza. Devizno tržište uspostavlja vezu između domaćih i inostranih novčanih tokova. To je međubankarska institucija na kojoj se kao kupci i prodavci pojavljuju ovlašćene banke i Narodna banka. Ovlašćene banke u tim poslovima istupaju u svoje ime, ali i kada kupuju devize za svoj račun one to čine u interesu udruženog rada vršeći raspoređivanje raspoloživih sredstava na domaća i strana sredstva plaćanja. Narodna banka se na deviznom tržištu javlja kao kupac i prodavac deviza u cilju očuvanja utvrđenog pari-

teta u granicama utvrđenih intervencionih tačaka. Već je rečeno da Narodna banka iz razloga spoljne likvidnosti može kupovati devizna sredstva i stupati u kreditne odnose sa inostranstvom.

Odstupanja slobodnog kursa od zvanično utvrđenog zavisi od mnogi faktora: stabilnosti kupovne snage novca na domaćem tržištu, saldo platnog bilansa, pariteta kupovne snage itd. Presudna uloga pripada faktorima koji leže u proizvodnoj sferi: strukturi proizvodnje, produktivnosti rada, efikasnosti privređivanja itd. Imajući u vidu izmenjeni društveno-ekonomski sadržaj novca, može se zaključiti, da presudnu ulogu u održavnju deviznog kurša dobija udruženi rad, ne isključujući pri tom, određenu i potrebnu intervenciju države.

III.

Razvoj samoupravnih društvenih odnosa imperativno nameće zahtev da udruženi rad potpuno ovlada novčanim oblikom rezultata rada — društveno-priznatom — realizovanom vrednošću. To podrazumeva pre svega, da novčanim oblikom rezultata rada potpuno zaspodari udruženi rad. Radi se o raspolaganju i cirkulaciji sredstava u okviru osnovne organizacije udruženog rada. Drugo, udruženi rad mora da ovlada i višim sferama novčanih tokova, tj. da postane odlučujući faktor »stvaranja« novca odnosno njegove emisije i kreator monetarne politike. I treće, udruženi rad mora da postane odlučujući faktor u obezbeđenju stabilne kupovne snage novca i otklanjanju svih poremećaja koji se mogu javiti u novčanim tokovima.

Suština samoupravnih produpcionih odnosa zasnovana je na načelu da radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada »ostvaruju neotudivo pravo da, radeci društvenim sredstvima upravljaju svojim radom i uslovima rada i odlučuju o rezultatima svoga rada (Ustav SFRJ, Osnovna načela III, stav 8.). Primjenjujući ovo načelo na novac, može se reći, da se novčani oblik rezultata rada javlja kao prvi i osnovni oblik društveno — priznatog rada. Međutim, upravo su tu i najveća posezanja u otuđivanju dohotka, bilo da se radi o državnim zahvatanjima prisvajanjima od otuđenih centara ekonomske moći i vanprivrednih faktora. Ustav SFRJ je precizno odredio način, principe i granice ovih zahvatanja od strane državnih organa za potrebe opšte potrošnje. Ustav SFRJ kategorički odbacuje sve oblike prisvajanja rezultata rada od bilo kojih grupa i centara otuđene ekonomske moći. Što se tiče finansiranja zajedničke potrošnje, ona je zasnovana na slobodnoj razmeni rada sa vanprivrednim delatnostima u zavisnosti od potreba i mogućnosti udruženog rada.

Cirkulacija sredstava u kružnom kretanju ostaje potpuno u vlasti udruženog rada u skladu sa ustavnim načelom da radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada upravljaju društvenim sredstvima za proizvodnju. U kružnom kretanju društvenih sredstava: novac — sredstva za proizvodnju — roba — novac udruženi rad ima odlučujuću ulogu u kvalitativnoj i kvantitativnoj transformaciji ovih sredstava. Isto tako, udruženi rad potpuno raspolaze novčanim sredstvima koja se privremeno oslobođaju iz kružnog kretanja. Deo tih sred-

stava on koristi kao obrtna sredstva, a deo predstavlja novčanu akumulaciju i amortizaciju. Privremeno oslobođena sredstva centrališu se u bankama, ali njima i dalje raspolaže udruženi rad. On ih može upotrebiti za proširenje sopstvene materijalne osnove rada, za udruživanje sa drugim organizacijama ili za kreditiranje drugih organizacija. Ovo kreditiranje može se vršiti uspostavljanjem neposrednih kreditnih odnosa između osnovnih organizacija udruženog rada (dodata manje razvijeni oblik — isključujući »divlje« kreditiranje) ili posredstvom banaka. I u jednom i u drugom slučaju odlučujuću ulogu u raspolaganju sredstvima ima udruženi rad. Niko drugi, ni društveno političke zajednice, ni banke ne raspolažu nekim posebnim sredstvima koja su otuđena od udruženog rada i koja su izvan njegove kontrole, a sa kojima bi one mogle, kao saostalan faktor, da učestvuju u procesu društvene reprodukcije.

Ali samim tim, što je udruženi rad ovlađao novčanim dohotkom i cirkulacijom sredstava u osnovnoj organizaciji, još ne znači da je ovlađao novčanim tokovima u celini. Ostaje jedna kapitalna oblast koju on takođe mora da zahvatiti. Naime, radi se o tome da udruženi rad postane odlučujući faktor stvarnja novca, odnosno njegove emisije i nosilac regulativne uloge u opticaju novca. U protivnom ništa se ne bi izmenilo ako bi kreiranje novčane mase bilo otuđeno od udruženog rada. I dalje bi bankarski aparat ili država bili u mogućnosti da nezavisno od rezultata rada emituju novčanu masu, da stvaraju sredstva ni iz čega i da pomoći njih vrše stvarnu preraspodelu dohotka na različite oblike njegove potrošnje. Sa druge strane, takav način kreiranja novca i selektivna politika u raspodeli sredstava krimarne emisije (ma koliko to bilo ispravno sa stanovišta društva u celini dovode u nejednak položaj osnovne organizacije udruženog rada. Takvo stanje bilo bi protivno Ustavu SFRJ i imalo bi za posledicu dalje otuđivanje rezultata rada, izvlašćivanje udruženog rada iz procesa društvene reprodukcije. U krajnjoj liniji to bi vodilo ponovnom uspostavljanju kapital odnosa ili uspostavljanju državno-svojinskih odnosa. Zbog toga, i ovu funkciju mora da preuzme udruženi rad.

No sada se postavlja veoma složeno pitanje na koji način, kojim sredstvima i kako udruženi rad da vrši ovu funkciju na višem nivou, u društvenim razmerama. Smatramo, da i na ovo pitanje daje odgovor Marksova teorija novca, pre svega delovi koji se odnose na zakone novčanog opticaja i načina njegovog regulisanja.

Marksov zakon o novčanom opticaju ima univerzalni značaj. Polazeći od funkcije novca kao prometnog sredstva količina novca u opticaju, po Marksu, bila bi jednak a količniku sume robnih cena i broja opticaja istomnenih komada novca.

Marks je takođe ukazao, da se sa funkcijom novca kao platežnog sredstva ovaj obrazac menja u tom smislu da »kada je data brzina prometnih i platežnih sredstava, onda će ta ukupna suma biti jednak a sumi robnih cena koje se imaju realizovati, plus suma dospehlih plaćanja, minus plaćanja koja se izravnava, minus broj opticaja u kojima isti komad naizmenično funkcioniše sad kao prometno, sad kao platežno sredstvo.«²⁶⁾

²⁶⁾ K. Marks: Kapital I, K. Marks — F. Engels — dela, tom 21, str. 130.

Takođe su veoma značajni Marksovi stavovi o načinu regulisanja novčanog opticaja, odnosno količne novca koja je u određenom trenutku potrebna za opticaj. Marks je veoma oštro razlikovao pozajmljivanje novca kao kapitala; od potreba za novcem kao prometnim sredstvom. Pozajmljivanje novca kao kapitala ima jednostrano kretanje i rezultira iz već postojeće novčane akumulacije. Međutim, kada se radi o potrebnim dodajnim novčanim sredstvima sa stanovišta opticaja, odnosno sa stanovišta funkcije novca kao prometnog sredstva, onda se radi o dvostrukom kretanju. Vlasnik robe ne pozajmljuje novac koji mu je potreban kao kapital, već pozajmljuje novac koji mu je potreban kao prometno sredstvo. I upravo, ovde se ne radi o kreditnim odnosima u pravom smislu reči, već o kupovini novca na osnovu vrednosnih papira, koji se odnose na robu koja je proizvedena, koja je ušla u promet i dobila društveno priznanje, jer je realizovana putem kredita.²⁷⁾

Na ovim osnovama moraju se graditi rešenja u pogledu kreiranja novčane mase i regulisanja novčanog opticaja. Emisija novca ni u kom slučaju ne bi smela da bude samostalna funkcija bankarskog sistema ili države. Emisija novca mora da bude u funkciji udruženog rada i direktno zaivsna od obima proizvodnje i potreba za novcem u procesu društvene reprodukcije. To predpostavlja transformaciju jednog dela društvenih sredstava sa kojima raspolažu osnovne organizacije udruženog rada u gotov novac, odnosno kupovinu novca na osnovu vrednosnih papira — dokumenata iz kojih nedvosmisleno proizilazi, da je roba na tržištu dobila društveno priznanje.²⁸⁾

Sa druge strane, imajući u vidu da udruženi rad postaje nosilac kreditnih odnosa može se doći do zaključka, da se samo na ovim osnovama obezbediti samoupravno ovladavanje novčanom sferom počev od raspolaganja i cirkulacije novca u osnovnoj organizaciji udruženog rada do kreiranja novčane mase i odlučujuće uloge u regulisanju novčanog opticaja.

Tako postavljeni novčano-kreditni sistem obezbedio bi odlučujuću ulogu udruženog rada u očuvanju stabilne kupovne moći novca. A interes udruženog rada je upravo u tome, da ima stabilno merilo cena, da bi vrednosni mehanizam mogao pravilno da funkcioniše kako u primarnoj, tako i u sekundarnoj, kao i u raspodeli u osnovnoj organizaciji udruženog rada. Tačno je, da promene u kupovnoj snazi novca mogu biti rezultat isključivo monetarno-kreditnih faktora. Ali ne mogu proizilaziti i iz poremećaja u tokovima društvene reprodukcije: neadekvatne strukture proizvodnje, i raspodele dohotka na

²⁷⁾ »Ako se predujam daje na eskontovanu menicu, onda iščezava i oblik predujma. Imamo čistu kupovinu i prodaju. Putem endosmana menica prelazi u svojinu banke, novac, naprotiv, u svoju klijenta; nema govora da ovaj to vrati. Kad klijent nekom menicom ili sličnim kreditnim sredstvom kupi gotov novac, onda to nije ni više ni manje predujam nego da je kupio gotov novac nekom drugom svojom robom, pamukom, železom, žitom. A najmanje može ovde biti reči o nekom predujmu kapitala.«

K. Marks: Kapital II, K. Marks — F. Engels — dela, tom 23, str. 363.

²⁸⁾ O ovim pitanjima veoma detaljno govori materijal Radne grupe za oblast bankarstva — Saveta za pitanja društveno-političkog sistema: Osnove, za razradu samoupravne zakonodavne normativne delatnosti iz oblasti govca, kreditno-monetaryne oblasti u oblasti bankarstva.

različite oblike potrošnje, spojnih faktora itd. Međutim, ukoliko udruženi rad postane stvarno nosilac celokupnog procesa društvene reprodukcije u kome pored proizvodnih faktora značajnu ulogu ima i monetarno-kreditna oblast, onda je sigurno da će uslovi za pojavu takvih poremećaja biti manji, a ukoliko bi ipak, iz bilo kojih razloga do njih došlo, lakše bi se prevazilazili. Naravno, treba imati u vidu da i državni organi i čitav bankarski sistem na ovom planu imaju odgovarajuće zadatke. Ali u tome, odlučujuća uloga pripada udruženom radu.

Samo se na takav način može graditi prevazilaženje robno-novčanih odnosa i otuđenja koje oni sobom nose. »Proces društvenog života — kako kaže Marks — odnosno proces materijalne proizvodnje, skinuće sa sebe mistični magleni veo samo kada proizvod slobodno udruženih ljudi bude stajao pod njihovom svesnom planskom kontrolom.«²⁹⁾ A upravo razvoj samoupravnih produpcionih odnosa i izmena društveno-ekonomskih odnosa i kategorija koje ih izražavaju doprieneće ostvarenju ovih ciljeva.

* * *

U zaključku, može se istaći nekoliko bitnih momenata kada se radi o novcu u samoupravnom socijalističkom društvu.

Ukidanje robe i novca uslovljeno je, ne samo ukidanjem privatne svojine nad sredstvima za proizvodnju, već i neposrednim podruštavljanjem rada. Dostignuti nivo razvoja proizvodnih snaga i socijalističkih društvenih odnosa, još ne omogućuje takav stepen podruštavljanja rada koji bi doveo do ukidanja robno-novčanih odnosa. Međutim, kao istorijske i društvene kategorije i roba i novac u socijalizmu dobijaju novu društveno-ekonomsku sadržinu.

Ta nova društveno-ekonomска садрžина novca posebno dolazi do izražaja u samoupravnom socijalističkom društvu. Ovo iz razloga što se valorizacija rezultata rada ostvaruje preko kategorija robne proizvodnje i tržišnog mehanizma. Kategorija vrednosti je jedna od osnovnih kategorija u robnoj proizvodnji samupravnog socijalističkog društva, pa i novac, kao izraz te kategorije dobija posebnu ulogu.

Suština samoupravnih produpcionih odnosa sastoji se u tome, da udruženi rad radeći društvenim sredstvima, upravlja uslovima rada i odlučuje rezultatima rada. Iz toga proizilazi neotuđivo pravo radnika u udruženom radu da zagospodare novčanim oblikom rezultata rada, tj. dohotkom — društveno priznatom, realizovanom vrednošću. Ovlađivanje novcem i novčanim tokovima od strane udruženog rada zahteva: prvo, da udruženi rad raspolaže novcem i da ima odlučujuću ulogu u kvantitativnoj kvalitativnoj transformaciji sredstava u kružnom kretanju; drugo, da udruženi rad postane nosilac kreditnih odnosa i udruživanja sredstava; i treće, da udruženi rad postane odlučujući faktor stvaranja novca i to, kako onog iz primarne emisije tako i kreditnog novca, kao i kreator i realizator, na samoupravni način, usvojene monetarno-kreditne politike.

²⁹⁾ K. Marks: Kapital I, K. Marks — F. Engels — dela, tom 21, str. 80/81.

Novac je u robnoj proizvodnji samoupravnog socijalističkog društva sintetički pokazatelj poslovnih rezultata osnovnih organizacija udruženog rada i instrument primarne i sekundarne raspodele, kao i raspodele u osnovnim organizacijama udruženog rada. Kao valorizacioni instrument kvaliteta i kvantiteta rada, uz primenu principa raspodele prema radu, novac igra značajnu ulogu kao materijalni stimulans za najracionalnije korišćenje svih faktora proizvodnje.

U robnoj proizvodnji samoupravnog društva deluju sve funkcije novca koje je Marks analizirao. Pridavanje ili oduzimanje nekih funkcija novcu ne može se prihvati, zato što one rezultiraju iz potreba robne proizvodnje. Potpuno je razumljivo, da se zbog novih društvenih odnosa novac ne javlja u funkciji kapitala. Treba pomenuti, da su neke od klasičnih funkcija novca više ili manje naglašene ili se ispoljavaju na poseban način (funkcija blaga pretvara se u funkciju novca kao sredstva akumulacije i štednje) u skladu sa istorijskim razvojem novca i karakterom društvenih odnosa.

Jačanje društveno-ekonomske uloge novca u robnoj proizvodnji samoupravnog socijalističkog društva ne znači istovremeno i njegovo fetišiziranje. Sam karakter samoupravnih produpcionih odnosa vodi prevazilaženju fetiškog karaktera novca i svih otuđenja koje on nosi sobom. Iz tih razloga, ni kategorija vrednosti, ni roba, ni novac ne dominiraju samoupravnim socijalističkim odnosima. Oni su sastavni deo tih odnosa, njihov izraz, ali ne i cilj, već sredstvo da udruženi rad ovlađa celinom procesa društvene reprodukcije i celokupnim dohotkom koji stvara, a koji se najpre izražava u novcu.

LA MONNAIE DANS LA SOCIÉTÉ SOCIALISTE AUTOGESTIONNAIRE

R é s u m é

L'abolition de la marchandise et de la monnaie est conditionnée non seulement par l'abolition de la propriété privée des moyens de production, mais aussi par la socialisation directe du travail. Le niveau réalisé par le développement des forces productives ne permet pas encore un tel degré de socialisation du travail qui aboutirait à l'abolition des rapports marchandise-monnaies. Cependant, en tant que catégories historiques et sociales la monnaie et la marchandise acquièrent dans le socialisme un nouveau contenu socio-économique.

Ce nouveau contenu socio-économique de la monnaie prend toute sa portée en particulier dans la société autogestionnaire. La raison en est que la valorisation des résultats du travail se réalise par les catégories de la production des marchandises et le mécanisme de marché. La catégorie de la valeur est une des catégories fondamentales de la gestion de l'économie dans la production des marchandises de la société socialiste autogestionnaire, et même la monnaie en tant qu'expression de cette catégorie acquiert un rôle particulier.

L'essence des rapports de production autogestionnaires consiste en ce que le travail associé en travaillant avec les moyens sociaux se règle sur les conditions de travail et décide des résultats du travail. De ce fait résulte le droit inaliénable des travailleurs de se rendre maîtres, dans le travail associé, de la forme monétaire des résultats du travail, c'est-à-dire du revenu — socialement reconnu, de la valeur réalisée. La domination sur la monnaie et les courants monétaires de la part du travail associé exige: premièrement, que le travail

associé dispose de monnaie et qu'il joue le rôle décisif dans la transformation quantitative et qualitative des moyens dans le mouvement cyclique; deuxièmement, que le travail associé devienne l'animateur des rapports créditeurs et de l'association des moyens; troisièmement, que le travail associé devienne le facteur décisif de la création de la monnaie, aussi bien de celle de la première émission que de la monnaie créditrice, ainsi que le créateur et le régulateur, selon le mode autogestionnaire, de la politique monétaire-créditrice adoptée.

La monnaie dans la production des marchandises de la société socialiste autogestionnaire est l'indice synthétique des résultats d'affaires des organisations élémentaires de travail associé et l'instrument de la répartition primaire et secondaire, ainsi que de la répartition dans les organisations élémentaires de travail associé. En tant qu'instrument valorisateur de la qualité et de la quantité de travail, conformément à l'application du principe de répartition selon le travail fourni, la monnaie joue un rôle important en tant que stimulant matériel de l'utilisation aussi rationnelle que possible de tous les facteurs de production.

Dans la production des marchandises de la société autogestionnaire agissent toutes les fonctions de la monnaie que Marx a analysé. L'attribution ou le retrait de certaines fonctions de la monnaie ne peuvent être acceptés, parce qu'ils résultent de la nécessité de la production des marchandises. Il est tout à fait compréhensible qu'à cause des nouveaux rapports sociaux la monnaie n'apparaît plus dans la fonction du capital. Il faut remarquer que certaines fonctions classiques de la monnaie sont plus ou moins accentuées ou elles se manifestent d'une manière particulière (la fonction de richesse se transforme en fonction de monnaie en tant que moyen d'accumulation et d'épargne) conformément au développement historique de la monnaie et au caractère des rapports sociaux.

Le renforcement du rôle socio-économique de la monnaie dans la production des marchandises de la société socialiste autogestionnaire ne signifie pas en même temps son fétichisme. Le caractère même des rapports de production autogestionnaires conduit vers le dépassement du caractère fétichiste de la monnaie et de toutes les aliénations qu'elle entraîne. Pour ces raisons, ni la catégorie de la valeur, ni la marchandise ni la monnaie ne dominent sur les rapports socialistes autogestionnaires. Elles sont partie intégrante de ces rapports, leur expression, mais non point le but; ce n'est que le moyen pour que le travail associé puisse exercer sa domination sur l'ensemble du processus de la reproduction sociale et sur le revenu tout entier qu'il crée et qui s'exprime en premier lieu par la monnaie.

